

حقوق مصادره

(بررسی تطبیقی مصادره، ضبط و استرداد اموال مرتبط
با جرم در حقوق ایران و انگلستان و اسناد بین‌المللی)

دکتر حمید دلیر

مدرس دانشگاه و قاضی دادگاه نظامی تهران

www.ketab.ir

سرشناسه	دلیر حمید
عنوان و نام‌پدیدآور	حقوق مصادره (بررسی تطبیقی مصادره، ضبط و استرداد اموال مرتبط با...) / حمید دلیر
مشخصات نشر	تهران: نشر میزان، ۱۳۹۰
مشخصات ظاهری	۳۸۲ ص
فروخت	نشر میزان: ۴۸۶
شابک	978-964-511-286-6
وضعیت فهرست‌نویسی: قیفا	
موضوع	سلب مالکیت خارجی
موضوع	سلب مالکیت -- ایران
موضوع	سلب مالکیت -- انگلیستان
موضوع	حقوق تطبیقی
رده‌بندی کنگره	XJ ۸۵۸/۴۲۶۳
رده‌بندی دیویی	۳۴۱/۴۸۲۶
شماره کتابشناسی ملی	۸۲۶۱۲۲۲

۴۸۶

حقوق مصادره

دکتر حمید دلیر

چاپ اول: بهار ۱۳۹۰

قیمت: ۸۰۰۰ تومان

شماره: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۱-۲۸۶-۶

فروشگاه مرکزی: خ انقلاب، رویروی درب اصلی دانشگاه تهران، ابتدای خ فخررازی، پلاک ۸۳، تلفن ۶۶۲۶۷۷۷۰

واحد بخش و فروش: خیابان سمیه، بین مفتوح و فرصت، پلاک ۱۰۲، تلفن ۸۸۳۳۹۵۲۹-۳۱

دفتر مرکزی: خیابان ایرانشهر جنوبی، جنب مسجدجلیلی، بن‌بست قره‌گزلو، پلاک ۱، واحد ۶، تلفن ۸۸۳۰۲۲۰۲

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار.....	۱۵
مقدمه.....	۱۷
بخش نخست: مفهوم اموال مرتبط با جرم و اقدامات و تصمیمات ناظر بر آن	
فصل نخست: مفهوم و مصادیق اموال مرتبط با جرم.....	۲۵
گفتار نخست: مفهوم مال.....	۲۵
الف) تعریف مال.....	۲۵
ب) انواع مال.....	۲۷
۱- اموال منقول و غیرمنقول.....	۲۸
۲- اعیان و منافع.....	۲۸
۳- حقوق مالی و غیرمالی.....	۲۹
۴- اسناد تجاری و غیرتجاری.....	۲۹
۵- امتیازات مالی.....	۳۰
ج) مفهوم مال و استقلال حقوق کیفری.....	۳۰
گفتار دوم: مصادیق اموال مرتبط با جرم.....	۳۱
الف) اموال ناشی از ارتکاب جرم.....	۳۱
ب) منافع غیرمستقیم ناشی از ارتکاب جرم.....	۳۵
ج) ابزار و وسایل ارتکاب جرم و اشیاء موضوع جرم.....	۳۶
د) اموال سازمان‌های تروریستی.....	۳۸
هـ) مصادیق اموال مرتبط با جرم در اسناد بین‌المللی.....	۳۹

۴۲	گفتار سوم: مقایسه‌ی اموال مرتبط با جرم با ضرر و زیان ناشی از جرم
۴۸	فصل دوم: ضبط و مصادره‌ی اموال مرتبط با جرم
۴۸	گفتار نخست: مفهوم، تاریخچه و انواع ضبط و مصادره
۴۸	الف) معانی لغوی و اصطلاحی ضبط
۴۹	ب) معانی لغوی و اصطلاحی مصادره
۵۱	ج) کاربردهای مختلف ضبط در قوانین جزایی ایران
۵۳	د) مفهوم دقیق واژه‌های «Confiscation» و «Forfeiture»
۵۵	ه) مفهوم ضبط و مصادره در اسناد بین‌المللی
۵۷	و) تفاوت ضبط و مصادره
۵۹	ز) پیشینه‌ی تاریخی ضبط و مصادره‌ی اموال مرتبط با جرم
۵۹	۱- ضبط و مصادره در سده‌های پیشین
۶۲	۲- جنبش بین‌المللی به سمت مصادره‌ی وجوه کثیف ناشی از جرم
۶۳	ح) تاریخچه‌ی قانون‌گذاری راجع به ضبط و مصادره‌ی اموال مرتبط با جرم
۶۳	۱- حقوق انگلیس
۶۷	۲- حقوق ایران
۷۰	ط) انواع مصادره
۷۰	۱- مصادره‌ی عام و مصادره‌ی خاص
۷۲	۲- مصادره‌ی کیفری و مصادره‌ی مدنی
۷۳	۳- مصادره‌ی اجباری و مصادره‌ی اختیاری
۷۴	۴- مصادره‌ی عین و مصادره‌ی بها
۷۷	گفتار دوم: محاسن و معایب ضبط و مصادره‌ی اموال
۷۷	الف) محاسن ضبط و مصادره‌ی اموال
۷۷	۱- امکان انتخاب به عنوان جایگزین زندان
۸۰	۲- سرعت و سهولت اجرا
۸۰	۳- ارعاب خاص و عام
۸۳	۴- مناسب بودن برای جرایم اقتصادی
۸۴	۵- فایده‌ی اقتصادی
۸۵	ب) معایب ضبط و مصادره‌ی اموال
۸۵	۱- تعارض با اصل شخصی بودن مجازات‌ها
۸۶	۲- تعارض با اصل تساوی مجازات‌ها

۸۷	۳- امکان استفاده از جزای نقدی به جای مصادره‌ی اموال
۸۹	گفتار سوم: اهداف ضبط و مصادره‌ی اموال
۹۰	الف) مجازات مجرمین
۹۱	ب) تأمین منابع مالی دولت
۹۲	ج) جبران خسارت زیاندیدگان
۹۳	د) پیشگیری از وقوع جرم
۹۴	۱- ناتوانسازی مجرمین
۹۵	۲- ارباب خاص و عام
۹۶	۳- پیشگیری وضعی
۹۸	گفتار چهارم: مبانی شرعی و قانونی جواز ضبط و مصادره‌ی اموال
۹۸	الف) دلایل مشروعیت تعزیر مالی
۹۹	۱- آیات و روایات
۱۰۰	۲- اطمینان عقلی
۱۰۱	۳- اولویت قطعی
۱۰۲	۴- اطلاق ادله‌ی حکومت و ولایت فقیه جامع شرایط
۱۰۳	ب) دلایل توجیهی مصادره‌ی اموال
۱۰۳	۱- تحصیل مال از راه نامشروع
۱۰۴	۲- تحصیل مال از راه غیر قانونی
۱۰۵	۳- اختصاص دادن مال برای ارتکاب جرم
۱۰۶	۴- اعراض
۱۰۷	فصل سوم: موارد و شرایط مصادره‌ی اموال
۱۰۷	گفتار نخست: مصادره‌ی اموال ناشی از ارتکاب جرم
۱۰۹	الف) انتفاع از رفتار مجرمانه
۱۱۰	ب) حرفه یا پیشه‌ی مجرمانه
۱۱۱	ج) اقسام رفتار جزایی
۱۱۱	۱- رفتار جزایی خاص
۱۱۱	۲- رفتار جزایی عام
۱۱۲	د) ارتباط منفعت با رفتار مجرمانه
۱۱۴	هـ) ارزش منفعت
۱۱۴	۱- ارزش بازاری مال

- ۱۱۶..... ۲- هزینه‌های ارتکاب جرم
- ۱۲۰..... (و) «اموال قابل استرداد» و «اموال موجود»
- ۱۲۲..... گفتار دوم: مصادره‌ی منافع غیرمستقیم ناشی از ارتکاب جرم
- ۱۲۲..... الف) مصادیق منفعت غیرمستقیم
- ۱۲۲..... ۱- افزایش قیمت ناشی از خرید و فروش مال ناشی از جرم
- ۱۲۳..... ۲- نتایج و منافع
- ۱۲۳..... ۳- سود بانکی
- ۱۲۴..... ب) بررسی امکان مصادره‌ی منفعت غیرمستقیم
- ۱۲۴..... ۱- دارا شدن غیر عادلانه
- ۱۲۹..... ۲- اطلاق مفهوم منفعت و مال
- ۱۳۰..... ۳- موضع استناد بین‌المللی
- ۱۳۱..... ۴- رویه‌ی قضایی ایران
- ۱۴۰..... ۵- موضع قانون مبارزه با پولشویی
- ۱۴۰..... گفتار سوم: مصادره‌ی ابزار و وسایل ارتکاب و اشیاء موضوع جرم
- ۱۴۰..... الف) پیشینه‌ی تاریخی و تقنینی
- ۱۴۵..... ب) شیوه‌های قانونگذاری
- ۱۴۶..... ج) دلایل توجیهی مصادره
- ۱۴۶..... ۱- خطرناک بودن مال
- ۱۴۷..... ۲- ممنوعیت قانونی استرداد مال
- ۱۴۸..... ۳- تسهیل وقوع جرم
- ۱۵۰..... ۴- امکان استفاده‌ی مجدد مال در ارتکاب جرم
- ۱۵۰..... ۵- اختصاص مال برای ارتکاب جرم
- ۱۵۱..... گفتار چهارم: مصادره‌ی وجه نقد
- ۱۵۱..... الف) اهمیت موضوع
- ۱۵۳..... ب) پیشینه‌ی تاریخی و تقنینی
- ۱۵۵..... ج) شرایط مصادره‌ی وجه نقد
- ۱۵۶..... ۱- «مال قابل استرداد» تلقی شدن وجه نقد
- ۱۵۶..... ۲- اختصاص وجه نقد برای ارتکاب جرم
- ۱۵۶..... ۳- تحقق نصاب معین
- ۱۵۷..... گفتار پنجم: مصادره‌ی اموال سازمان‌های تروریستی

۱۵۸	الف) پیشینه‌ی تاریخی و تقنینی
۱۶۰	ب) شرایط مصادره
۱۶۰	۱- محکومیت کیفری به اتهام فعالیت‌های تروریستی
۱۶۱	۲- تعلق شخص به سازمان‌های تروریستی
۱۶۱	۳- تصرف یا کنترل نسبت به مال
۱۶۱	۴- استفاده یا احتمال استفاده از مال برای فعالیت‌های تروریستی
۱۶۲	فصل چهارم: استرداد و معدوم کردن اموال
۱۶۲	گفتار نخست: مفهوم استرداد و معدوم کردن
۱۶۲	الف) معانی لغوی و اصطلاحی استرداد
۱۶۵	ب) معانی لغوی و اصطلاحی معدوم کردن
۱۶۵	ج) تلاقی مفهوم استرداد با مفهوم مصادره در حقوق ایران
۱۶۸	گفتار دوم: مبانی فقهی و قانونی تکلیف به استرداد اموال
۱۶۸	الف) مبانی فقهی
۱۶۸	۱- قرآن کریم
۱۶۹	۲- سنت
۱۷۰	۳- قواعد فقهی
۱۷۳	ب) مبانی قانونی
۱۷۳	۱- قانون اساسی
۱۷۳	۲- قوانین عادی
۱۷۵	گفتار سوم: شرایط استرداد و معدوم کردن اموال
۱۷۵	الف) شرایط استرداد
۱۷۵	۱- وجود عین مال
۱۷۶	۲- امکان تسلیم عین
۱۷۷	۳- بلاعارض بودن مال
۱۷۸	۴- درخواست ذینفع
۱۷۸	۵- عدم لزوم وجود مال در بازپرسی یا دادرسی
۱۷۹	۶- عدم لزوم مصادره یا معدوم کردن مال
۱۷۹	۷- فقدان ممنوعیت قانونی
۱۸۰	ب) شرایط معدوم کردن
۱۸۰	۱- عدم لزوم مصادره یا استرداد مال

۱۸۱	۲- فقدان منفعت عقلایی و شرعی
۱۸۲	۳- خطرناک بودن مال
۱۸۳	فصل پنجم: موانع مصادره‌ی اموال
۱۸۳	گفتار نخست: پولشویی
۱۸۴	الف) رابطه‌ی مصادره و پولشویی
۱۸۵	ب) ضرورت مبارزه با پولشویی
۱۸۶	ج) پولشویی در حقوق انگلیس و ایران
۱۸۶	۱- انگلیس
۱۹۱	۲- ایران
۱۹۳	د) تسری یا عدم تسری جرایم پولشویی به مرتکبین جرایم اصلی
۱۹۷	گفتار دوم: مجرمیت مضاعف
۲۰۰	گفتار سوم: رازداری بانکی
۲۰۲	گفتار چهارم: انتقال مال به اشخاص ثالث

بخش دوم: آیین رسیدگی راجع به اموال مرتبط با جرم و قواعد ناظر بر آن

۲۰۵	فصل نخست: مراحل رسیدگی مربوط به مصادره
۲۰۵	گفتار نخست: مرحله‌ی مقدماتی
۲۰۵	الف) اختیارات تعقیبی
۲۰۶	۱- دستورهای اعدادی
۲۰۷	۲- دستورهای مربوط به افشاء
۲۰۸	۳- دستورهای مربوط به اطلاعات مشتری
۲۰۹	۴- دستورهای مربوط به شفافسازی حساب
۲۰۹	۵- مجوز بازرسی و توقیف
۲۱۳	ب) رسیدگی مربوط به توقیف اموال
۲۱۴	۱- زمان درخواست
۲۱۵	۲- آثار دستور توقیف
۲۱۶	۳- اصلاح و الغاء دستور توقیف

۲۱۸.....	ج) آیین توقیف و نگهداری اموال.....
۲۱۸.....	۱- آیین توقیف اموال.....
۲۱۹.....	۱-۱- توقیف اشیاء و اموال ضروری.....
۲۲۰.....	۱-۲- تنظیم صورت جلسه.....
۲۲۰.....	۱-۳- تعریف و توصیف اموال.....
۲۲۱.....	۱-۴- ارائه‌ی رسید به مالک یا متصرف.....
۲۲۲.....	۱-۵- کسب نظر آزمایشگاه.....
۲۲۳.....	۲- آیین نگهداری اموال.....
۲۲۴.....	۲-۱- تأسیس سازمان خاص.....
۲۲۵.....	۲-۲- تحویل اموال به مراجع ذیربط.....
۲۲۶.....	۲-۳- ممنوعیت استفاده از اموال توقیفی.....
۲۲۷.....	۲-۴- هزینه‌های نگهداری اموال.....
۲۲۹.....	۲-۵- اداره‌ی اموال توقیفی.....
۲۲۹.....	گفتار دوم: مرحله‌ی دادرسی مربوط به مصادره.....
۲۳۰.....	الف) فرض‌های قانونی مربوط به پیشه‌ی مجرمانه.....
۲۳۰.....	۱- مال منتقل شده به متهم.....
۲۳۰.....	۲- مال تصرف شده توسط متهم پس از محکومیت.....
۲۳۱.....	۳- هزینه‌های انجام شده توسط متهم.....
۲۳۲.....	۴- مال عاری از سایر منافع.....
۲۳۳.....	ب) الغاء فرض‌های مربوط به پیشه‌ی مجرمانه.....
۲۳۳.....	۱- احراز نادرستی فرض.....
۲۳۳.....	۲- احراز وجود خطر شدید بی‌عدالتی.....
۲۳۴.....	ج) احراز انتفاع متهم از رفتار جزایی.....
۲۳۶.....	د) ادله در دادرسی مربوط به مصادره.....
۲۳۶.....	۱- اثبات بر اساس موازنه‌ی احتمالات.....
۲۳۷.....	۲- معکوس شدن بار اثبات در مورد پیشه‌ی مجرمانه.....
۲۳۷.....	ه) تعویق دستور مصادره.....
۲۳۸.....	و) صدور دستور مصادره.....
۲۳۸.....	۱- تعیین مبلغ مشخص.....
۲۳۹.....	۲- تعیین مهلت پرداخت.....

- ۲۳۹..... ۳- صدور دستور مصادره در مورد متهمین فراری.
- ۲۴۱..... گفتار سوم: مرحله‌ی تجدید نظر و بازنگری در دستور مصادره.
- ۲۴۱..... الف) بازنگری در دستور مصادره.
- ۲۴۲..... ۱- صدور دستور مصادره‌ی جدید.
- ۲۴۲..... ۲- بازنگری در میزان منفعت.
- ۲۴۳..... ۳- بازنگری در میزان اموال موجود.
- ۲۴۴..... ۴- الغاء مبالغ کم یا ناقص.
- ۲۴۵..... ۵- بازنگری در دستور صادره علیه متهمین فراری.
- ۲۴۵..... ب) تجدیدنظرخواهی.
- ۲۴۵..... ۱- تجدیدنظرخواهی از دستور توقیف.
- ۲۴۶..... ۲- تجدیدنظرخواهی از دستور مصادره‌ی وجه نقد.
- ۲۴۶..... ۳- تجدیدنظرخواهی از دستور مصادره.
- ۲۴۹..... گفتار چهارم: مرحله‌ی اجرای دستور مصادره.
- ۲۵۰..... الف) مأمورین اجرای دستور مصادره.
- ۲۵۱..... ب) قصور در پرداخت و ضمانت اجرای آن.
- ۲۵۳..... ج) سود و جوه پرداخت نشده.
- ۲۵۳..... د) اجرای دستور مصادره در خارج از کشور.
- ۲۵۵..... گفتار پنجم: مصادره‌ی مدنی یا استرداد مدنی عواید ناشی از جرم.
- ۲۵۶..... الف) پیشینه‌ی تاریخی و تقنینی مصادره‌ی مدنی.
- ۲۵۷..... ب) استرداد مدنی در حقوق انگلیس.
- ۲۵۹..... ۱- ارتباط موضوع با رسیدگی کیفری.
- ۲۶۰..... ۲- بار اثبات و معیار آن.
- ۲۶۰..... ج) مصادره‌ی مدنی در حقوق ایران.
- ۲۶۳..... فصل دوم: مصادره‌ی اموال و حقوق اشخاص ثالث.
- ۲۶۳..... گفتار نخست: مصادیق و انواع اشخاص ثالث.
- ۲۶۴..... الف) مصادیق شخص ثالث.
- ۲۶۵..... ب) انواع شخص ثالث.
- ۲۶۸..... گفتار دوم: مبانی مصادره‌ی اموال شخص ثالث.
- ۲۶۹..... الف) نظریه‌ی «مال مجرم».
- ۲۷۰..... ب) نظریه‌ی «سپردن مسامحه‌کارانه».

ج) نظریه‌ی «تمام اقدامات معقول»	۲۷۱
د) نظریه‌ی «علم و رضایت مالک»	۲۷۴
گفتار سوم: حقوق و تکالیف اشخاص ثالث	۲۷۸
الف) حقوق اشخاص ثالث	۲۷۸
۱- حق اطلاع یافتن از جریان دادرسی و تدارک دفاع	۲۷۸
۲- حق اعتراض به تصمیمات قضایی	۲۸۳
۳- حق جبران خسارت	۲۹۱
ب) تکالیف اشخاص ثالث	۲۹۵
۱- خودداری از اخلال در اموال توقیفی	۲۹۵
۲- استرداد اموال و عواید ناشی از جرم	۲۹۶
گفتار چهارم: شیوه‌های حمایت از اشخاص ثالث دارای حسن نیت	۲۹۹
الف) خودداری از توقیف فریگی مال	۲۹۹
ب) فراهم کردن موجبات فعالیت‌های اقتصادی و تجاری	۳۰۰
ج) پرداخت هزینه‌های معقول زندگی از محل اموال توقیفی	۳۰۱
د) پرداخت خسارات مربوط به دادرسی و توقیف اموال	۳۰۱
ه) پیش‌بینی حق تقدم و تسهیلات خاص در خرید اموال	۳۰۱
و) پیش‌بینی جزای نقدی به جای مصادره	۳۰۲
ز) پیش‌بینی حق اعتراض به تصمیمات قضایی و سایر اصول دادرسی عادلانه	۳۰۲
فصل سوم: قواعد دادرسی ناظر بر مصادره‌ی اموال و موازین حقوق بشر	۳۰۴
گفتار نخست: مصادره‌ی اموال و فرض بیگناهی	۳۰۵
الف) مفهوم و مستندات فرض بیگناهی	۳۰۵
ب) ظهور اماره‌ی مجرمیت	۳۰۶
ج) بررسی تعارض احتمالی قواعد دادرسی ناظر بر مصادره با فرض بی‌گناهی	۳۰۷
د) معکوس شدن بار اثبات در اسناد بین‌المللی	۳۱۲
گفتار دوم: مصادره‌ی اموال و قاعده‌ی عطف بماسبق نشدن قوانین کیفری	۳۱۴
الف) مفهوم و مستندات قاعده‌ی عطف بماسبق نشدن	۳۱۴
ب) بررسی تعارض احتمالی قواعد دادرسی ناظر بر مصادره‌ی اموال با قاعده‌ی عطف بماسبق نشدن	۳۱۵
گفتار سوم: مصادره‌ی اموال و اصل ضرورت تناسب حقوق فرد و جامعه	۳۲۰
الف) مفهوم و مستندات اصل ضرورت تناسب حقوق فرد و جامعه	۳۲۰

- ب) بررسی تعارض احتمالی مصادره‌ی اموال با اصل ضرورت تناسب حقوق فرد و جامعه ۳۲۱
- فصل چهارم: چگونگی استیفای اموال و عواید ناشی از جرم ۳۲۶
- گفتار نخست: تشریفات مطالبه ۳۲۶
- الف) دادخواست یا درخواست؟ ۳۲۶
- ب) عدم لزوم تقدیم دادخواست در دادگاه‌های نظامی ۳۳۲
- ج) نمایندگی دادستان در مورد مطالبه‌ی خسارات وارده به اموال عمومی ۳۳۴
- د) مطالبه‌ی وجه یا مال موضوع اسناد تجاری و غیرتجاری ۳۳۵
- گفتار دوم: سقوط دعوی عمومی و استیفای عواید ناشی از جرم ۳۳۶
- الف) حدوث جهات سقوط دعوی پس از طرح موضوع در دادگاه کیفری ۳۳۶
- ۱- فوت متهم ۳۳۷
- ۲- جنون متهم ۳۴۰
- ۳- سایر جهات سقوط دعوی عمومی ۳۴۲
- ب) حدوث جهات سقوط دعوی پیش از طرح موضوع در دادگاه کیفری ۳۴۳
- گفتار سوم: چگونگی ضمان استرداد در فرض تعدد مجرمین ۳۴۵
- الف) تناسب - احراز سهم واقعی هر یک از متهمین ۳۴۵
- ب) تساوی - احراز مساوی بودن سهم متهمین و یا عدم احراز واقع ۳۴۶
- ج) تضامن - تعاقب ابادی و یا تصریح قانون ۳۴۸
- د) ارزیابی حقوقی شیوه‌های فوق ۳۵۱
- فهرست منابع ۳۶۳
۱. منابع فارسی و عربی ۳۶۳
- الف) کتابها ۳۶۳
- ۲) منابع انگلیسی ۳۷۳

پیشگفتار

امروزه اهمیت اموال و ارتباط آن با وقوع جرم بر کسی پوشیده نیست. بزهکاران و سازمان‌های بزهکاری همه‌ساله از طریق ارتکاب جرایمی مانند قاچاق مواد مخدر و پول‌شویی میلیون‌ها دلار تحصیل می‌کنند و در این راستا از اموالی مانند خودرو، هواپیما و کشتی برای ارتکاب جرم استفاده می‌نمایند. اصطلاح «اموال مرتبط با جرم» ناظر بر اموالی است که یا به عنوان ابزار و وسیله برای ارتکاب جرم مورد استفاده قرار گرفته و یا به این منظور اختصاص یافته و قرار بوده مورد استفاده قرار گیرد و همچنین اموالی که موضوع جرم بوده و جرم بر روی آنها ارتکاب یافته و بالاخره اموالی که از طریق ارتکاب جرم تحصیل شده است و «عواید ناشی از جرم» نامیده می‌شود.

اموال مرتبط با جرم باید بر اساس تصمیم مقامات قضایی به مالکان آن مسترد گردد یا به نفع دولت مصادره شود و در برخی موارد نیز معدوم شود. مقامات قضایی بر اساس معیارهایی مانند تحصیل مال از طریق ارتکاب جرم، استفاده از مال برای ارتکاب جرم یا اختصاص مال به این منظور، فقدان منفعت عقلایی و شرعی، ماهیت خطرناک اموال و اعراض مالک می‌توانند در مورد استرداد، مصادره و معدوم کردن اموال مذکور اتخاذ تصمیم نمایند.

موضوع مصادره‌ی اموال مرتبط با جرم که از منظر جرم‌شناسی و سیاست جنایی نیز به دلیل نقش آن در پیشگیری از جرم دارای اهمیت فراوانی است، در اسناد بین‌المللی اعم از اعلامیه‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی مانند اعلامیه‌ی کینگستون و کنوانسیون‌های وین، پالرمو و مریدا و نیز در لوایح و قوانین نمونه که از طرف دوایر مختلف سازمان ملل متحد تهیه شده مورد توجه قرار گرفته است. از آنجا که بسیاری از کشورها به این کنوانسیون‌ها ملحق شده یا می‌شوند و همچنین مقررات پیش‌بینی شده در کنوانسیون‌ها و لوایح و قوانین نمونه حاصل تجارب کشورهای مختلف می‌باشد، سایر کشورها می‌توانند در زمینه‌ی تدوین قانون جامع راجع به مصادره‌ی اموال، این تجارب را مورد اقتباس قرار دهند.

حقوق مصادره باید به گونه‌ای تدوین شود که امکان مصادره‌ی اموال و عوایدی که به صورت مستقیم یا غیر مستقیم از طریق ارتکاب جرم تحصیل شده است وجود داشته باشد و در مواردی مانند قوت یا جنون متهم که امکان تعقیب کیفری وجود ندارد نیز باید از طریق راهکارهایی مانند «استرداد مدنی»، امکان استرداد اموال و عواید نامشروع از متهمین یا ورثه‌ی آنان وجود داشته باشد. از طرف دیگر، در فرایند مصادره‌ی اموال لازم است وظایف و اختیارات اشخاص، سازمان‌ها و مقامات قضایی و حقوق متهمین و اشخاص ثالث و خصوصاً اشخاص ثالث دارای حسن نیت به صورت شفاف و دقیق پیش‌بینی شود. بالاخره اینکه لازمی موفقیت استراتژی استرداد اموال این است که نهاد خاصی تحت عنوان «سازمان استرداد اموال» با وظایف و اختیارات مشخص تأسیس شود.

با توجه به مراتب فوق و به دلیل اینکه در ادبیات حقوقی ما موضوع مصادره‌ی اموال مورد توجه کافی قرار نگرفته است، در این نوشتار نویسنده در حد بضاعت محدود علمی خود تلاش کرده است تا مبانی و اصول کلی مربوط به مصادره‌ی اموال را در نظام‌های حقوقی ایران و انگلستان و همچنین اسناد بین‌المللی مورد بحث و بررسی قرار دهد، به این امید که بتواند به قسمتی از نیازهای جامعه‌ی حقوقی پاسخ دهد و از آنجا که یقیناً این اثر خالی از ایراد نخواهد بود موجب امتنان خواهد بود که خوانندگان محترم با ارائه‌ی دیدگاه‌های ارزشمند خود نگارنده را در جهت اصلاح آن مورد عنایت قرار دهند.

در پایان مراتب تشکر و قدردانی خود را از مسئولین و دست‌اندرکاران محترم انتشارات میزان اعلام نموده و موفقیت آنها را از ایزد منان مسئلت دارم.

حمید دلیر

تهران ۲۵ فروردین ۱۳۹۰

مقدمه

یکی از مهم‌ترین موضوعاتی که همواره در جوامع بشری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است، موضوع حق مالکیت اشخاص و لزوم احترام به این حق است. مالکیت مشروع اشخاص در کشورهای مختلف مورد حمایت قرار گرفته و قوانین اساسی و عادی، هرگونه تعرض و تجاوز به این حق را ممنوع اعلام کرده است. نقض حقوق مالکانه‌ی اشخاص مستلزم اعمال ضمانت اجراهای مدنی نظیر الزام به جبران خسارت و در برخی موارد ضمانت اجراهای کیفری مانند حبس و جزای نقدی است. حق مالکیت نه تنها مورد حمایت قوانین داخلی کشورها قرار گرفته است، بلکه در بسیاری از اسناد بین‌المللی نیز بر اهمیت این حق و لزوم محترم شمردن آن تأکید شده است.^۱

از طرف دیگر، توجه به این نکته ضروری است که حق مالکیت یک حق مطلق و بی‌قید و شرط نیست و به تعبیر دیگر، مالکیت اشخاص بر اموال خود، در صورتی محترم است که دارای منشأ مشروع و قانونی باشد و چنانچه اموالی که اشخاص تملک کرده‌اند فاقد مبنای قانونی و مشروع باشد، چنین مالکیتی را نمی‌توان محترم تلقی کرد. البته باید توجه داشت که این موضوع به هیچ وجه به این معنا نیست که دولت‌ها به سادگی و به دلایل واهی می‌توانند حق مالکیت اشخاص را نادیده گرفته و خودسرانه به آن تجاوز کنند؛ بلکه هر نوع سلب مالکیت اشخاص باید با رعایت قوانین و مقررات ماهوی و شکلی صورت گیرد.

یکی از مواردی که دولت‌ها حق مالکیت اشخاص را نادیده گرفته و اموال آنها را بدون پرداخت غرامت عادلانه تملک می‌کنند، موردی است که این اموال به نوعی با ارتکاب جرم ارتباط داشته باشد. ارتباط اموال با ارتکاب جرم به این معناست که یا اموال مذکور از طریق ارتکاب جرم تحصیل شده است و یا اینکه موضوع جرم بوده یا

۱- جهت اطلاع، رک: بند ۲ ماده‌ی ۱۷ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر و ماده‌ی ۱ پروتکل شماره‌ی ۱ الحاقی کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی.

به عنوان ابزار و وسیله به منظور ارتکاب جرم مورد استفاده قرار گرفته و یا برای این منظور اختصاص یافته است. در این موارد حقوق مالکانه‌ی اشخاص با منافع و مصالح عمومی جامعه در تعارض قرار گرفته و بحث ضبط و مصادره‌ی اموال اشخاص مطرح می‌شود.

در جوامع اولیه، مصادره‌ی اموال اختصاص به اموالی داشت که موجب مرگ اشخاص یا ایراد صدمه به آنان شده بود و یا برای ارتکاب این اعمال مورد استفاده قرار گرفته بود. در مرحله‌ی بعد، مصادره‌ی اموال با حقوق دریایی ارتباط پیدا کرد و کشتی‌هایی که برای ارتکاب جرایمی مانند دزدی دریایی و یا قاچاق برده مورد استفاده قرار می‌گرفت مصادره می‌شد و به تدریج، با توجه به مقرراتی که درخصوص امور گمرکی و واردات و صادرات کالا تصویب شد، مصادره‌ی کالاهای قاچاق و وسایلی که برای این منظور مورد استفاده قرار می‌گرفتند مورد توجه قرار گرفت. اما تحول عمده و اساسی در این حوزه از نیمه‌ی دوم قرن بیستم و خصوصاً از دهه‌ی ۱۹۷۰ آغاز شد. علت این موضوع، گسترش روزافزون جرایم سازمان‌یافته و خصوصاً قاچاق مواد مخدر بود که بزهکاران و سازمان‌های بزهکاری از طریق ارتکاب این جرایم میلیون‌ها دلار تحصیل می‌کردند و در این راستا مرتکب اعمال مجرمانه‌ی دیگری مانند پول‌شویی، پرداخت رشوه، قاچاق زنان و کودکان و سلاح و مهمات نیز می‌شدند. به این دلیل، جنبش بین‌المللی به سمت مصادره‌ی وجوه کیف ناشی از جرم آغاز شد و در کشورهای مختلف قوانین متعددی در این رابطه به تصویب رسید.

فعالیت بزهکاران و سازمان‌های بزهکاری محدود به مرزهای جغرافیایی کشور خاصی نبود و بسیاری از جرایم سازمان‌یافته از ویژگی فراملی بودن برخوردار بودند و بسیاری از سازمان‌های بزهکاری در قلمرو کشورهای مختلف و حتی در قاره‌های مختلف به فعالیت‌های مجرمانه مبادرت می‌کردند. از این رو، سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و خصوصاً سازمان ملل متحد نیز اقدامات ارزنده‌ای در زمینه‌ی مصادره‌ی اموال و عواید ناشی از جرم و ابزار و وسایل ارتکاب جرم و نیز مبارزه با پول‌شویی انجام دادند که تصویب کنوانسیون‌هایی مانند کنوانسیون مربوط به مواد مخدر و داروهای روانگردان و کنوانسیون مبارزه با جرایم سازمان‌یافته و کنوانسیون مبارزه با فساد و نیز تهیه و تدوین قوانین نمونه مربوط به مصادره‌ی اموال و مبارزه با پول‌شویی

از این مقوله است. در واقع، ویژگی بین‌المللی جرایم سازمان‌یافته‌ی فراملی، کشورهای مختلف را به این باور رسانده است که مبارزه‌ی مؤثر با چنین جرایمی صرفاً در گرو همکاری کشورهای مختلف در سطوح منطقه‌ای و جهانی است. یکی از مهم‌ترین جنبه‌های همکاری بین‌المللی که مورد توجه کنوانسیون‌های بین‌المللی قرار گرفته، موضوع شناسایی، ضبط و مصادره‌ی اموال بزهکاران و سازمان‌های بزهکاری و یا استرداد اموال مذکور به صاحبان اصلی آن است.

موضوع دیگری که در قرن حاضر و خصوصاً پس از حادثه‌ی تروریستی ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ در آمریکا، از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار شده است، موضوع مبارزه با تروریسم است که مورد توجه کشورهای مختلف قرار گرفته و به منظور مقابله با تروریسم قوانین متعددی در کشورهای مختلف به تصویب رسیده است. یکی از شیوه‌های مبارزه با تروریسم، ضبط و مصادره‌ی اموال سازمان‌های تروریستی است؛ چرا که باور عمومی بر این است که سازمان‌های مذکور بدون در اختیار داشتن منابع مالی، قادر به انجام فعالیت‌های تروریستی نیستند و ضبط و مصادره‌ی اموال می‌تواند نقش بسزایی در پیشگیری از اقدامات تروریستی داشته باشد.

موضوع ضبط و مصادره‌ی اموال، از منظر جرم‌شناسی و سیاست جنایی نیز از اهمیت خاصی برخوردار است. یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین علل و انگیزه‌هایی که افراد را به طرف ارتکاب جرم سوق می‌دهد، تحصیل مال و کسب ثروت و درآمد است. این موضوع نه تنها در اغلب جرایم علیه اموال و مالکیت مانند سرقت، کلاهبرداری و اختلاس به وضوح قابل درک است؛ بلکه در جرایم علیه اشخاص و جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی و حتی جرایم علیه اخلاق و عفت عمومی نیز در بسیاری از موارد، انگیزه‌ی مذکور، در واقع مهم‌ترین انگیزه‌ی مجرم برای ارتکاب جرم است. به عنوان نمونه، در بسیاری از موارد، مهم‌ترین انگیزه‌ی ارتکاب جرایمی مانند قتل عمد، جاسوسی و خیانت به کشور، جعل و روسپی‌گری، انگیزه‌ی مالی است. از این رو، بر مبنای نظریه‌ی نفع‌طلبی بنتام و تحلیل اقتصادی از جرم، چون بسیاری از مجرمین قبل از ارتکاب جرم، سود و زیان احتمالی آن را مدنظر قرار می‌دهند؛ مجازات در صورتی می‌تواند در پیشگیری از وقوع جرم مؤثر واقع شود که در نظر مجرم، ضرر ارتکاب جرم همواره بیشتر از منافع آن باشد و یکی از مجازات‌هایی که در این راستا

می‌تواند بر این موازنه تأثیر بگذارد، مصادره‌ی اموال است. در بسیاری از موارد، منافع اقتصادی ناشی از جرم به اندازه‌ای زیاد است که مجرمین حتی حاضرند خطر مواجه شدن با زندان‌های طولانی‌مدت را نیز بپذیرند؛ به این امید که پس از آزادی از زندان بتوانند از اموال و عواید ناشی از ارتکاب جرم استفاده کنند. اما اگر افراد بدانند که در صورت ارتکاب جرم، نه تنها در معرض مجازات‌هایی چون زندان و جزای نقدی قرار خواهند گرفت، بلکه تمام اموالی که از طریق ارتکاب جرم تحصیل کرده‌اند نیز مصادره می‌شود، در محاسبه‌ی سود و زیان ارتکاب جرم به این باور که «ارتکاب جرم به صرفه نیست» خواهند رسید و به جای ارتکاب جرم، تحصیل درآمد کمتر از طریق فعالیت‌های قانونی را انتخاب خواهند کرد.

نقش پیشگیرانه‌ی مصادره‌ی اموال، درخصوص سازمان‌های بزهکاری از اهمیت بیشتری برخوردار است. امروزه در برخی از کشورها، سازمان‌های بزهکاری با اتکا به درآمدهای کلان ناشی از جرایم مختلف و خصوصاً قاچاق مواد مخدر، به دولت‌های مستقلی تبدیل شده‌اند که درآمد آنان بعضاً از بودجه‌ی ناخالص ملی برخی از کشورها بیشتر است و از این اموال برای ارتکاب جرایم بیشتر استفاده می‌کنند و حتی از طریق اقداماتی مانند پرداخت رشوه، تطمیع، تهدید و قتل، نظام تقنینی و قضایی و اجرایی برخی از کشورها را تحت نفوذ و سلطه‌ی خود قرار داده‌اند. در این سازمان‌ها، زندانی شدن اعضا نیز تأثیری در پیشگیری از جرم ندارد چرا که به سادگی، عضو دیگری جایگزین عضو قبلی که محکوم به حبس شده است می‌شود. اما مصادره‌ی اموال می‌تواند واجد اثر پیشگیرانه باشد؛ چرا که این اقدام موجب سلب توان بزهکاری سازمان‌های مذکور می‌شود و بدون در دست داشتن منابع مالی کافی، قادر به ارتکاب بسیاری از جرایم نخواهند بود.

ضبط و مصادره‌ی برخی از اموال و خصوصاً اموال خطرناک، از نقطه نظر پیشگیری وضعی نیز دارای اهمیت است؛ چرا که فرضاً از طریق ضبط و مصادره‌ی سلاح و سایر آلات ارتکاب جرم، می‌توان بر موقعیت‌های ارتکاب جرم تأثیر گذاشت و از این طریق از وقوع جرم جلوگیری کرد.

اهمیت موضوع اموال مرتبط با جرم و به تعبیر دیگر ضبط و مصادره‌ی اموال به اندازه‌ای است که در کشورهای مختلف، زوایای گوناگون آن مورد بحث و بررسی

حقوقدانان قرار گرفته است و در برخی از کشورها مانند انگلیس و آمریکا، در کنار رشته‌هایی مانند حقوق تجارت، حقوق تعهدات و حقوق خانواده، شاخه‌ای از حقوق تحت عنوان «حقوق مصادره»^۱ بخشی از نظام حقوقی این کشورها را تشکیل می‌دهد.

موضوع اموال مرتبط با جرم و ضرورت استرداد و نیز تعیین تکلیف آن، از جمله موضوعاتی است که همواره مورد توجه مراجع قضایی بوده است. در حقوق ایران، هرچند در قوانین و مقررات متفرقه، مطالبی پیرامون مصادره، استرداد و یا معدوم کردن اموال مرتبط با جرم ذکر شده است و در مواد ۹ و ۱۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ نیز تکلیف مجرم به استرداد اموالی که از طریق ارتکاب جرم تحصیل کرده است، و نیز تکلیف مراجع و مقامات قضایی در مورد تعیین تکلیف اموال مذکور بیان شده است؛ اما ضابطه و معیار معینی در مورد انتخاب هریک از عناوین مصادره، استرداد یا معدوم کردن اموال ذکر نشده است و مراجع و مقامات قضایی در این راستا با مشکلات عدیده‌ای مواجه هستند. از طرف دیگر، آیین رسیدگی روشن و شفافی در مورد چگونگی استیفای اموال و عواید ناشی از جرم و اختیارات مراجع کیفری در فرایند مصادره‌ی اموال و حقوق اشخاص ثالث در این راستا، وجود ندارد.

اصطلاح «اموال مرتبط با جرم» ناظر بر اموالی است که یا به عنوان ابزار و وسیله برای ارتکاب جرم و یا تسهیل وقوع آن مورد استفاده قرار گرفته و یا به این منظور اختصاص یافته و قرار بوده در این زمینه مورد استفاده قرار گیرد و همچنین اموالی که موضوع جرم بوده و جرم بر روی آنها ارتکاب یافته است و بالاخره اموالی که از طریق ارتکاب جرم تحصیل شده و عواید ناشی از جرم نامیده می‌شود و مقامات قضایی باید در مورد مصادره، استرداد و یا معدوم کردن اموال مذکور اتخاذ تصمیم نمایند.

علت انتخاب این عنوان در مقایسه با عناوینی نظیر «مصادره‌ی اموال» یا «عواید ناشی از جرم» این است که عنوان اخیر ابزار و وسایل ارتکاب جرم و اشیاء موضوع جرم را در بر نمی‌گیرد و عنوان مصادره نیز اولاً موضوعات استرداد و معدوم کردن را شامل نمی‌شود و ثانیاً مصادره‌ی عام و مصادره‌ی اموالی که به موجب قوانین خاص و یا

معمولاً پس از انقلاب‌های مختلف واقع می‌شود را نیز در بر می‌گیرد که هدف نگارنده ورود در این قبیل مسائل نیز نبوده است.

از طرف دیگر، توجه به این نکته ضروری است که مطالعه‌ی تطبیقی موضوع در حقوق سایر کشورها، می‌تواند گره‌گشای بسیاری از مشکلات موجود در حقوق داخلی باشد. دستاوردهای علمی برخی از کشورها، با لحاظ ویژگی‌های فرهنگی، اقتصادی، مذهبی و جغرافیایی حاکم بر حقوق داخلی، می‌تواند مورد پذیرش و اقتباس قرار گیرد. از این رو، باتوجه به اینکه حقوق مصادره در کشور انگلیس از سابقه‌ی طولانی برخوردار است و قانون «عواید ناشی از جرم»^۱ که در سال ۲۰۰۲ به تصویب رسیده و دارای ۱۲ بخش و ۱۲ فهرست (ضمیمه) می‌باشد، از جمله قوانین مترقی و تقریباً جامع به شمار می‌رود. لذا حقوق مصادره در نظام انگلیس به منظور مطالعه‌ی تطبیقی در نظر گرفته شد.

بالاخره اینکه در اسناد بین‌المللی، و خصوصاً کنوانسیون‌های بین‌المللی، مقرراتی در مورد شناسایی، ردیابی، ضبط و مصادره‌ی اموال مرتبط با جرم پیش‌بینی شده است و کشور ایران نیز برخی از این کنوانسیون‌ها نظیر کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با قاچاق مواد مخدر و داروهای روانگردان مصوب ۱۹۸۸ (کنوانسیون وین) را مورد پذیرش قرار داده و به آن ملحق شده است.^۲ و در آینده، احتمال الحاق به سایر کنوانسیون‌ها نیز وجود دارد. باتوجه به اینکه در این راستا کشورهای عضو مواجه با تکالیف و تعهداتی می‌شوند لذا بررسی موضع اسناد بین‌المللی در رابطه با اموال مرتبط با جرم ضروری به نظر می‌رسد. از طرف دیگر مقرراتی که در این رابطه در کنوانسیون‌های بین‌المللی و یا قوانین نمونه‌ی تهیه شده از طرف واحدهای مختلف سازمان ملل متحد، پیش‌بینی شده است معمولاً حاصل تجاربی است که از بررسی قوانین کشورهای مختلف به دست آمده و منطبق با نیازهای جامعه‌ی جهانی است و بدین جهت، باتوجه به ضرورت تصویب قانونی جامع در زمینه‌ی مصادره‌ی اموال، می‌توان از مقررات پیش‌بینی شده در اسناد بین‌المللی بهره‌برداری لازم را انجام داد.

1 - The proceeds of Crime Act 2002.

۲- جهت اطلاع، ر.ک: قانون الحاق به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با قاچاق مواد مخدر و داروهای روانگردان مصوب ۱۳۷۰.